

12. Закір'янова І. А. Педагогічна спрямованість особистості як компонент соціокультурної компетентності // Пост Методика. — 2002. — № 2–3. — С. 69–72.
13. Горностаї П. Життєва компетентність в умовах обмеженого життєвого світу // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство. Наук.-метод. збірник. — К.: Контекст, 2000.
14. Шевчук Л. І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти. Автореф. дис... канд. пед. наук. — К., 2001.
15. Піндера М. Теоретичні та методичні засади підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів середньої ланки для металургійної промисловості. Автореф. дис... д-ра пед. наук. — К., 1997.
16. Лозовецька В. Т. Теоретико-методологічні основи професійного навчання молодшого спеціаліста сільськогосподарського профілю. Автореф. дис... д-ра пед. наук. — К., 2002.
17. Гребенюк Г. Є. Теоретичні і методичні основи безперервної професійної освіти будівельно-архітектурного профілю. Автореф. дис... д-ра пед. наук. — К., 1997.
18. Козей С. Навчання і підвищення кваліфікації фахівців у системі дистанційного навчання з використанням Інтернету // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2003. — № 1. — С. 56.

Наталія ДУСЬ

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена висвітленню проблеми становлення у майбутніх вчителів початкових класів культури педагогічного спілкування під час проходження практики в школі. Акцентовано увагу на організації різних видів педагогічної практики з метою формування у студентів необхідних умінь і навичок професійного спілкування.

Професійне призначення сучасного учителя початкових класів полягає в організації та керівництві ним навчально-виховним процесом, реалізації завдань виховання, формуванні та розвитку учнівського колективу, індивідуальній роботі з учнями та батьками. Для цього він повинен володіти, зокрема, високим рівнем культури педагогічного спілкування.

На надзвичайній актуальності проблеми педагогічного спілкування для практики навчання та виховання наголошували О. Бодальов, Л. Виготський, В. Кан-Калік, О. Леонт'єв, В. Сухомлинський та ін. І. Бех визнає спілкування загально психологічною основою виховання особистості дитини [1].

Як засвідчує практика, в учителів, які щойно розпочали свою діяльність, найбільші труднощі спричиняють питання, пов'язані з комунікативною стороною педагогічної праці, вміннями та навичками вести продуктивне спілкування з вихованцями й управляти процесом спілкування. Щоб зробити педагогічне спілкування могутнім та ефективним засобом педагогічної діяльності вчителя, треба докласти чималих зусиль ще у період підготовки його у ВНЗ.

Тому сьогодні активно ведуться пошуки шляхів формування культури педагогічного спілкування учителя через використання сучасних освітніх технологій. Зокрема, це дослідження І. Комарової, М. Коць, С. Максименка, Л. Савенкової, І. Тодорової, І. Тимченко, В. Усатого, В. Фатурової, Л. Філатової.

Метою статті є проаналізувати потенційні можливості педагогічної практики щодо формування культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкових класів.

Розроблена нами методика формування культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкових класів охопила змістово-мотиваційну, операційно-технологічну та оцінно-рефлексивну підготовку студентів до педагогічного спілкування. Саме на етапі операційно-технологічної підготовки до педагогічного спілкування нами здійснювався цілеспрямований розвиток основних педагогічних здібностей і забезпечувався безпосередній досвід педагогічного спілкування під час проходження студентами педагогічної практики різних видів. Пропонуємо детальніше ознайомитися із змістом проведеної роботи.

Важливою ланкою в системі підготовки учителів початкової школи є проходження ними практики із позаурочної виховної роботи в сучасній загальноосвітній школі, метою якої є забезпечення початкового досвіду педагогічної діяльності у студентів — майбутніх педагогів.

Важливе значення для розвитку навичок і вмій студентів має обговорення виховного заходу, що здійснюється одразу після його проведення. Студентам пропонуються два варіанти обговорення: 1) запитання обговорюються послідовно (спочатку всі по черзі висловлюються стосовно першого запитання, а потім — кожного наступного); 2) запитання обговорюються одночасно (кожен висловлюється з усіх запитань).

У процесі аналізу педагог вносить корективи в аналітичні судження студентів. Якщо практиканти не мають досвіду аналізу виховного заходу, то кількість запитань відносно менша, запитання чіткі, лаконічні. На перших етапах запитання записуються у вигляді схем відповідей на дошці чи пропонуються на картках (наприклад, «Мені цей захід сподобався тому, що...»). Коли учасники мають досвід колективного аналізу, то нагадувати традиційні запитання не має потреби. Під час аналізу педагогу варто внести лише додаткові запитання, які розкривають головні причини невдач чи відзначають істотні прорахунки в виховній роботі, якщо студенти не змогли самі їх побачити і відобразити в обговоренні.

При аналізі виховного заходу, зокрема, звертається увага студентів на: активність школярів; проведення заходу (гуманність і демократичність взаємовідносин); рівень організованості учнів та їх активність; емоційну насиченість заходу; роль студента-педагога у проведенні заходу; зацікавленість, дисциплінованість учнів; наявність елементів дискусії, проблемності, відвертості, ширості, співпраці між студентом та учнями; спрямованість заходу на формування особистості, загальнолюдських рис, на підвищення загальнокультурного рівня їх розвитку; спосіб організації взаємодії між учителем та учнями, стиль спілкування.

Одним із критеріїв оцінки проведення виховного заходу є якість володіння основними педагогічними здібностями (комунікативними, організаційними, перцептивними, емпатійними тощо). Загалом обговорення заходу сприяє формуванню досвіду педагогічного спілкування, розвитку уміння висловлювання, аргументувати свою позицію.

Особливо цінною є літня педагогічна практика в оздоровчих таборах, мета якої — набуття студентами досвіду самостійної організації життя і діяльності дитячого колективу, оволодіння методикою виховної роботи із школярами під час літніх канікул.

Підготовка до цього виду практики здійснюється нами у ході табірної збори, який проводиться у два етапи: 1) етап науково-теоретичної підготовки (студенти ознайомлюються із особливостями педагогічної діяльності у таборі відпочинку, специфікою формування дитячого колективу та формування взаємовідносин між вихованцями та вихователем у таборі); 2) табірний збір безпосередньо у таборі відпочинку (студенти виконують періодично різні ролі — вожатих, вихованців, музикантів, художників, ораторів й ін.).

Практикантам надається можливість у формі масштабної ділової гри відчувати атмосферу табірної виховної роботи, сформувати уявлення про можливий стиль спілкування та поведінки себе як педагогів, спробувати організувати та провести різноманітні форми виховної роботи тощо.

Майбутнім кураторам дитячих колективів пропонується пам'ятка, яка має на меті налаштувати їх на доброзичливе, толерантне й етичне спілкування зі своїми майбутніми вихованцями: «Якщо розумієш, що знаєш мало, зроби усе, щоб знати більше. Шукай хороше в кожній дитині і дорослому — погане завжди на видноті. Умій все бачити і все чути, але вмій робити вигляд, що дечого не помічаєш. Вожатий — це арбітр, консультант, режисер, друг. Знай закон дзеркальності: який ти, такий і твій загін! Будь чесним з дітьми, не обіцяй того, чого не зможеш виконати, не викручуйся, не обманюй. Якщо допустив помилку, то визнавай її. Примітивний вожатий, що не має почуття гумору, бо гумор — посланець правди. Критикуй дітей не із задоволенням, а з бідністю. Ніколи не кричи на дітей, бо це ознака твого безсилля. Пам'ятай: тихий, переконливий тон могутніший за крик. Не сердься довго на дитину — це непрофесійно. Умій прощати! Будь з дітьми разом, поруч, але трохи попереду. Не здавайся, коли важко!».

Студенти мають пам'ятати про особливості виховної роботи в таборі: зміст, форми та методи роботи визначаються окремим статутом, педагогічним колективом і будуються на принципах ініціативи і самостійності дітей та учнівської молоді, демократії і гуманізму, пріоритетності загальнолюдських духовних досягнень і цінностей; виховний процес планується і здійснюється з урахуванням того, що діти повністю відірвані від сім'ї, батьківського піклування і захисту; всі види виховної діяльності здійснюються у тимчасових різновікових

дитячих колективах з різним соціальним досвідом дітей, умовами життя і виховання, з сільської або міської місцевості; робота будується на принципах добровільної участі дітей в різних справах, у вільному виборі ними занять; значні виховні можливості має тимчасовий дитячий колектив табору, бо у новому оточенні, під час активного спілкування інтенсивніше, повніше розкривається особистість дитини; моральна атмосфера оздоровчого табору, доброзичливе ставлення однолітків і вихователів до кожної дитини сприяють самоствердженню і тих дітей, які в шкільному житті вважались важковиховуваними, тощо.

Звісно, врахування зазначених особливостей є передумовою для створення у таборі життєрадісної атмосфери і забезпечення повноцінного відпочинку, розвитку дітей на основі оптимального стилю спілкування та взаємодії педагогів із вихованцями.

Після закінчення практики студенти мають надати психолого-педагогічну характеристику дитячому колективу або особистості вихованця, що сприяє, зокрема, розвитку у них рефлексивних умінь, педагогічної емпатії.

Про корисність цього виду практики свідчать і спогади студентів. «Коли я була вожатою у таборі, то помітила одну цікаву річ: коли в мене був поганий настрій, то й у моїх вихованців він теж був похмурий, а коли вони сумували чи сварилися, то і я сумувала, нервувалася і навіть інколи зривалася і кричала на них. Це була одна з перших моїх професійних помилок: педагог не може дозволити емоціям взяти верх над своїм розумом і здоровим глуздом. Діти є діти, а педагог — це не лише людина, це — вихователь, приклад для наслідування. А який приклад може подати знервована та істерична людина? Чого вона навчить? Кого виховає? Педагог завжди має контролювати себе: кожний рух, кожне сказане слово та прояв своїх емоцій, бо лозунг учителя — самоконтроль!», — відзначила С. Гончарук.

А спогади Д. Параконного наштовхують на необхідність спеціальної підготовки студентів до безпосереднього спілкування із важковиховуваними дітьми, дітьми-сиротами у процесі проходження практики в таборі відпочинку: «Я довго пам'ятатиму їхні очі і той німий крик, що рвався із їхнього дитячого, але такого вистражданого серця. Їх мучив біль — біль, завданий ... матір'ю. Хоча не знаю, чи можна так її назвати — жінку, позбавлену батьківських прав. Так, вона — мати, бо їх народила. І, можливо, там, десь у глибині її отруєної Чорним Змієм душі, залишилися материнські почуття, але дуже глибоко! Настільки глибоко, що їх ледь вистачило, аби після чергового «свята душі» приїхати до своїх трьох діток і подарувати їм «аж п'ять хвилин» своєї материнської уваги, сидячи біля них на лавці, не зігріти їх своїм поглядом, не обійняти їх, та що там — і не заговорити. Коли вичерпався увесь запас материнства, вона мовчки піднялася і зникла... А вони ще довго шукали її — табором, у лісі. Вони, як ті ранні пташечки, ще цілий тиждень на залізничній колії виглядали потягу звідти, де залишився такий її бажаний образ. Але не дочекалися. Всю зміну я намагався замінити її, оточивши сиріток любов'ю, ласкою, увагою, ніжністю, оберігши від жорстокості, байдужості і ворожості інших, «благополучних» дітей. А коли вони поїхали, я так само безнадійно чекав на них і пам'ятав ті самотні очі».

Цінним є відгук директора табору відпочинку МКП «Митки» Барського району Вінницької області М. А. Бабич: «Коли я дивлюся на своїх юних помічників, то роблю один висновок: якщо вони здатні полюбити цих дітей, не завжди відповідальних і слухняних, не завжди чистих та охайних, не завжди щирих і вдячних, то з них виростуть справжні педагоги. І люблять вони їх не розумом, а серцем!».

Найбільш довготривалою та ґрунтовною визнається переддипломна педагогічна практика, яка є завершальним етапом професійної підготовки фахівців. Вона передбачає роботу практикантів з певним дитячим колективом протягом восьми тижнів, що дає великі можливості для глибокого, цілісного і систематичного вивчення школярів у процесі педагогічного спілкування та взаємодії з ними.

За період проходження практики студенти мають змогу: розширити свою загальну професійну компетентність; закріпити ціннісні установки, погляди, орієнтири; вивчити досвід роботи класовода; поспостерігати за стилем організації спілкування зі школярами, характером взаємостосунків між самими школярами та школярами і учителем; побачити у дії стилі вирішення конфліктних ситуацій і конфліктів в учнівському й педагогічному колективах;

продовжити розвивати свої професійні якості, здібності; формувати власний професійний ідеал як майбутнього учителя початкових класів.

Про користь цього виду практики свідчать слова Ю. Саврій: «У той день ми вперше йшли до школи як вчителі. Окрилені духом школи і вчительства, ми переступили її поріг. Пройшовши коридорами учнівського життя, зайшли до класу і ... спустилися на грішну землю». На наших очах хлопчик далеко не жартома бив дівчинку. Учні стояли і мовчки спостерігали. А ми, шоковані побаченням, нічого не могли вдіяти. Та ми, власне, й не знали, що робити. Зайшла учителька і припинила це неподобство. Хлопця повели до директора і ми були з цим згодні. Він на це заслужив. І його там не сварили, а лише попередили, що на великій перерві він перед всіма друзями попросить у дівчинки вибачення. І попросив. А наступного дня, так само, дочекавшись, поки в класі будуть всі однокласники, зверхуною ходою підійшов до учительки і нахабно та самозадоволено заявив: «Мама передала, що на перший раз вибачає!». От і думай, шановний учителю! І мені стало страшно: на жодній парі з педагогіки, психології чи методики мене не навчили вирішувати такі складні життєві ситуації. Цього навчить школа!».

Таким чином, можемо зробити висновок, що організація різних видів педагогічної практики студентів має потужні можливості у формуванні таких умінь і навичок професійного спілкування, як: моделювання оптимального педагогічного спілкування на засадах гуманістики за суб'єкт-суб'єктною схемою; побудова стосунків зі школярами в руслі співпраці і партнерства на основі педагогічної гуманності і взаємоповаги, любові та відповідальності; оволодіння засобами вербальної та невербальної комунікації; встановлення психологічного контакту і продуктивних взаємостосунків з окремим учнем та учнівським колективом загалом; визначення та подолання наявних психологічних бар'єрів та ускладнень у спілкуванні з учнями; попередження та конструктивного вирішення педагогічних конфліктів; самоконтролю у спілкуванні; розробка програми самовдосконалення у професійному спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. — К.: Либідь, 2003. — Кн. 2: — 344 с.
2. Выготский Л. С. Развитие психических функций. — М., 1960.
3. Комарова І. І. Формування культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Тернопіль, 2000. — 19 с.
4. Коць М. О. Комунікативна підготовка майбутнього вчителя інтеракційними методиками: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — К., 1997. — 18 с.
5. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. — М.: Знание, 1979. — 47 с.
6. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). — К.: Главник, 2005. — 112 с.
7. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування: Автореф. дис. ... до-ра пед. наук. — К., 1998. — 32 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори: В 5 т. — К., 1976. — Т. 1.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори: В 5 т. — К., 1977. — Т. 5.
10. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Харків, 2001. — 19 с.
11. Тодорова І. С. Психологические факторы подготовки будущих учителей к диалогическому общению: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — К., 1988. — 23 с.
12. Усатий В. Д. Розвиток мовленнєвої культури майбутніх учителів початкових класів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — К., 2001. — 19 с.
13. Учителю о педагогическом общении / Под ред. Л. И. Рувинского. — М.: Педагогика, 1987. — 160 с.
14. Фатунова В. М. Интернет-среда как фактор психологического развития коммуникативного потенциала личности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — К., 2004. — 21 с.
15. Філатова Л. С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації спілкування учнів у процесі розвиваючих ігор: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Харків, 2002. — 19 с.